

“TEŞBÎH” VE “İSTİÂRE”NİN BELÂGAT KİTAPLARINDAKİ GÖRÜNÜMÜ ÜZERİNE

Öğr. Gör. Günay ÇELİKELDEN*

ÖZ: Muhataba göre açık ve kusursuz bir söylem geliştirmenin kurallarını inceleyen belâgat, “meânî, beyân ve bedî” olmak üzere üçe ayrılır. Meânî, sözün yerinde kullanılması için gerekli kuralları, beyân ile bedî ise edebî sanatlar genel başlığı altında görülen anlam ve söz sanatlarını içerir. Anlam sanatları içinde yer alan teşbîh ve teşbîhten doğan mecâzlar yani istiâre türleri, günlük konuşma ve yazı dilinin önemli unsurlarını oluşturmaktadır. Bu makalede öncelikle belâgatin Arap, Fars ve Türk edebiyatlarındaki gelişiminden kısaca söz edilecek, daha sonra Kazvîni’nin Telhîs’inden başlanarak çoğu Tanzimat sonrasında Türkçe olarak kaleme alınmış on bir belâgat kitabının “teşbîh” ve “istiâre” hakkında yapılmış tarif ve tasnifleri sistemli bir biçimde ortaya konarak topluca değerlendirilecek; sonuç kısmında da küçük bir tartışma açılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Belâgat, beyân, hakikat, teşbîh, mecâz, istiâre

An Analysis / Evaluation About Views Of “Teşbîh” And “İstiâre” In Rhetoric Boks

ABSTRACT: Rhetoric which examines rules of developing clear and precise discourse is divided into three groups: “meânî, beyân and bedî”. Me’ânî includes principles for the correct usage of word. “Beyân” and “bedî” contains subjects of the figurative language. “Teşbîh” and types of “istiâre” which mean figures from getting “teşbîh” in literary style are the important elements of spoken and written language/discourse. First of all, the development of rhetoric in Arabian, Persian and Turkish literatures will be mentioned briefly. Secondly, describing and classifying about “teşbîh” and “istiâre” of eleven rhetoric books -beginning from Kazvîni’s Telhîs- which were written after the Tanzimat will be brought up in a systematic manner and evaluate collectively. Finally, problems will be discussed.

Key Words: Rhetoric, beyân, reality, teşbîh, figure, istiâre

* Anadolu Üni. Edebiyat Fak. Türk Dili ve Ed. Böl. gcelikelden@anadolu.edu.tr

1. Belâgat Çalışmaları

Ortak İslamî kültürün edebiyat anlayışının kuramsal yönünü oluşturan belâgat çalışmaları, İslamiyetten önce Arap şairlerin şiirlerini, hatiplerin ise nutuklarını sundukları panayirlarda yapılan edebî tenkitlerle başlamış; Kur'ân'ın nazil olup, onu anlama, yorumlama ve anlatma gayeleriyle ortaya konan tefsir ve kelim eserleri doğrultusunda da gelişmiştir.

El-Câhiz (öl.255/869)'in *Kitâbü'l-Beyân ve't-Tebyîn*'i, Abdulkâhir el-Cürcânî (öl.471/1078)'nin *Esrârü'l-Belâga ve Delâ'ilü'l-Î'câz*'ı ile Zemahşerî (öl.538/1144)'nin *Keşşâf* adlı tefsiri bu yönde verilen öncü eserlerdendir. Belâgatin sistemli bir hâle getirilmesi ise Sekkâkî (öl.626/1229)'nin *Miftâhü'l-'Ulûm* adlı eseri ile gerçekleşmiştir. Sekkâkî'nin ortaya koyduğu çerçevede telif edilen eserlerin en önemlileri Hatîb el-Kazvî'nî (öl.739/1338)'nin *Miftâhü'l-'Ulûm* 'un belâgate ayrılmış üçüncü bölümünü özetlediği *Telhîsü'l-Miftâh*'ı ve Taftazanî (öl.792/1390)'nin *Telhîs* 'e yazdığı *Mutavvel ve Muhtasar* isimli şerhleri ile Seyyid Şerif Cürcânî (öl.816/1413)'nin *Mutavvel* 'e yazdığı haşiyelerdir (Kılıç 1992: 382; Saraç 2007: 349).

Belâgat sahasında Arapçadan sonra Farsça eserler de verilmiştir. Bu sahada yazılan ilk eserler, Ömer er-Râdûyânî (H.V.yy.)'nin *Ter-cemânü'l-Belâga* 'sı ile Reşîdüddîn Vatvat (öl.573/1177)'in *Hadâ'iku's-Sihr fi-Dekâ'iki'ş-Şi'r* adlı çalışmasıdır (Kılıç 1992: 384).

Osmanlı coğrafyasında belâgat ile ilgili eserler ise Sekkâkî, Kazvî'nî, Taftazânî, Cürcânî ve Reşîdüddîn Vatvât'ın çizgisinde ortaya konulmuştur. Yani belâgat sahasında hem Arapça hem de Farsça eserler takip edilmiş, örnek alınmış ve okutulmuştur. Örneğin klâsik dönem medrese eserlerinden sayılan Altıparmak Mehmed Efendi (öl.1033/1623)'nin *Kâşifü'l-'Ulûm ve Fâtihâtü'l-Fünûn* 'u ile İsmâîl-i Ankaravî (öl.1041/1631)'nin *Miftâhü'l-Belâga ve Misbâhü'l-Fesâha* 'sı Kazvî'nî'nin *Telhîs* adlı eserinin etrafında şekillenmiştir. Klâsik dönem medrese dışı eserlerden biri olan Şeyh Ahmed el-Bardâhî (d.850/1446-7)'nin *Kitâbu Câmi'i Envâ'i'l-Edebi'l-Fârisî* 'si ve Surûrî (öl.969-70/1562)'nin *Bahrü'l-Ma'ârif* 'ine de Reşîdüddîn-i Vatvat'ın *Hadâ'iku's-Sihr* isimli eseri kaynaklık etmiştir (Saraç 2007: 352-353).

Tanzimat'tan sonra Batılı anlamda yeni okulların açılması Türkçe belâgat kitabı telifini arttırmıştır. Öncelikle Mehmet Tâhir Selâm tarafından Arapçadan Türkçeye çevrilen Mevlânâ İsmâüddîn'in *Mizânü'l-Edeb* (1841)'i, ardından Ankaravî'nin adı geçen eseri yayımlanmıştır. Bu iki eserden sonra kırka yakın eser basılmıştır. Aynı zamanda Yetiş'in "Yenileşme Devri Türk Edebiyatında Millî 'Rhetorique' Meselesi" adlı maka-

lesinde millî bir belâgat ortaya çıkarıp çıkaramadıkları açısından incelediği bu eserler şunlardır (1992/2: 385-387):

Eser	Yazar	Yayın tarihi
Mugni'l-Küttâb	Mehmed Nüzhet	1869
Mi'yâru'l-Kelâm	Selîm Sâbit	1870
Mebânî'l-İnşâ (2 cilt)	Süleymân Paşa	1871-1872
Fenn-i Bedî'	Mehmed Mihrî	1872
Teshîlü'l-'Arûz ve'l-Kavâfi ve'l-Bedâyi'	Ahmed Hamdî	1872
Arûz-ı Türkî 'İlm-i Kavâfi Sanâyi'-i Şi'riyye ve 'İlm-i Bedî'	Ali Cemâleddîn	1874
Belâgat-ı Lisân-ı 'Osmânî	Ahmed Hamdî	1876
Zübdetü'l-Beyân	Mihâlicî Mustafâ Efendi	1880
Hadîkatü'l-Beyân	El-Hac İbrâhîm	1881
Belâgat-ı 'Osmâniyye	Ahmed Cevdet Paşa	1881
Ta'lîm-i Edebiyât,	Recâzâde Mahmûd Ekrem	1882
Şerh-i Belâgat	El-Hac İbrâhîm	1884
Tedrisât-ı Edebiyye	Abdurrahmân Fehmî	1884-85
Mîzânü'l-Belâga	Abdurrahmân Süreyyâ	1888
El-Kavlü'l-Ceyyid fi-Şerh-i Ebyâti't-Telhîs ve Şerhayhi ve Hâşiyeti's-Seyyid	Mehmed Zihnî	1886-87
Mîzânü'l-Edeb	Diyarbakırlı Sa'îd Paşa	1886-87
Zînetü'l-Kelâm	Ali Nazif	1889
Istîlâhât-ı Edebiyye	Muallim Nâcî	1890
Muhtıra-i Belâgat,	Ali Nazîma	1890
Belâgat	Ruscuklu M. Hayri	1890
Mecâmi'ü'l-Edeb	Mehmed Rif'at	1891
Osmânî Edebiyâtı	Menemenlizâde Mehmed Tâhir	1897
Osmânî Edebiyâtı Numûneleri	Mehmed Celâl	1896-97
Esrâr-ı Belâgat	İsmâil Hakkı	1899-1900
İlm-i Belâgat	Mehmed Şükrî	1902-1903
Edebiyât	Süleymân Fehmî	1907-1908
Nazariyyât-ı Edebiyye	Reşîd	1910

Ayrıca Şahabettin Süleymân'ın *San'at-ı Tahrîr ve Edebiyât* (1329)'ı, Mehmet Fuad Köprülü ve Şahabettin Süleymân'ın ortak neşrettikleri *Ma'lûmât-ı Edebiyye* (1330) adlı eser, Ali Ekrem'in *Dârülfünûn*'da verdiği ders notlarının toplanmasıyla ortaya çıkan *Lisân-ı Edebiyât*

(1330), *Dârülfünûn'da Edebiyât Dersleri* (1330-1331), *Nazariyyât-ı Edebiyye* (1331-1332, 1332-1333, 1333-1334) adlı eserleri ve Ferit Kâm ile Mehmed Âkif'in aynı fakültede verdiği derslerin notlarından oluşan *Âsâr-ı Edebiyye Tedkîkâtı Dersleri* (1331-1332), (1913) ve *Kavâ'id-i Edebiyye* (1329) adlı eserler de sayılabilir.

Cumhuriyet döneminden sonra da konuyla ilgili birçok eser kaleme alınmıştır. Bunlardan en belli başlıları şöyle sıralanabilir:

Eser	Yazar	Yayın tarihi
Edebî Sanatlara Dair	Ali Nihâd Tarlan	1930
Edebiyât Lugatı	Tâhirü'l-Mevlevî	1936
Edebiyat Bilgileri	İsmail Habib Sevük	1942
Edebî Bilgiler	Nihâd Sâmî Banarlı	1944
Edebî Sanatlar	Sevit Kemâl Karaalioglu	1964
Edebiyât Bilgi ve Teorileri (Belâgat)	M. Kaya Bilgegil	1980
Örneklerle Türk Şiir Bilgisi	Cem Dilçin	1983
Açıklamalar ve Örneklerle Edebî Sanatlar	Numan Külekçi	1999
Belâgat-Kur'an Edebiyatı	Nusreddin Bolelli	2006
Klasik Edebiyât Bilgisi-Belâgat	M. A. Yekta Saraç	2007

2. Seçilen Belâgat Kitapları

Bu çalışmada kullanılan eserler Kâzım Yetiş'in "Belâgat, Rhétorique ve Edebiyat Nazariyesi sahasında Türkçe Neşredilmiş Kitapların Açıklamalı Bibliyografyası" adlı makalesinden (1992/1) ve "Belâgat-Türk Edebiyatı" adlı ansiklopedi maddesinden faydalanılarak belirlenmiştir (1992/2). Yapılan değerlendirme sonunda belâgat sahası içinde yayımlanan bu kitapların genel çerçeve olarak adeta birbirini tekrarlaması nedeniyle söz konusu kitaplar içinde öne çıkan ve merakımızı celbeden eserler seçilmeye gayret edilmiştir.

Sekizi eski harfli, üçü de yeni harfli olarak belirlenmiş kitapların ilki belâgat alanında başat bir eser sayılan Kazvî'nin *Telhîs*'idir. Ankaravî'nin *Miftâhü'l-Belâga ve Mısbâhü'l-Fesâha*'sı bu öncü kitabı takip etmiştir ve neşredilen ilk Türkçe belâgat kitabıdır. *Belâgat-ı Lisân-ı 'Osmânî* ise klâsik Arap belâgatının tam olarak verildiği ilk matbu kitaptır. *Belâgat-i Osmâniyye*, bazı gazete yazıları ve müstakil eserlerle üzerinde tartışılan ilk belâgat kitabı olması hasebiyle dikkat çeker. Klâsik belâgate bağlı olan *Mecâmi'ü'l-Edeb*, Süleyman Paşa'dan beri görülen Batı retorikine ait bölümlere de yer vermiş, bu alandaki en hacimli eserdir. *Mebâni'l-İnşâ* ile Ta'lîm-i Edebiyât edebiyat incelemelerinde Batı re-

torîğine yönelme gayretleri içermeleri açısından önemlidir. *Nazariyyât-ı Edebiyye* ise edebî eser incelemelerinde takip edilen sistemi tartışmaya açar ve edebiyat nazariyesi açısından farklı bir yol tutar. Bu, edebiyat bilgi ve teorilerini yeniden yorumlama çabasıdır.

M. Kaya Bilgegil'in *Edebiyat Bilgi ve Teorileri* adlı kitabı günümüze en yakın ve en ciddi teori kitabıdır. Üstelik ondan sonra bu manada esaslı bir teori çalışması da yapılamamıştır. *Mugni'l-Küttâb*, tam bir belâgat kitabı olmasa da kendi içinde tutarlı ve düzgün olmasıyla dikkat çekmiştir. Tam bir belâgat kitabı olma özelliği arz etmeyen bir diğer kitap ise *Mi'yârü'l-Kelâm*'dir. Bu kitapta belâgatin hakikat, mecâz, teşbîh ve istiâre konularının basitleştirilerek nasıl anlatıldığı merak edilmiştir.

Değerlendirmemize kaynaklık eden eserlerin tam listesi ise şöyledir:

1. Doç. Dr. Yanık, Nevzat H., Prof. Dr. Mustafa Kılıçlı, Prof. Dr. M. Sadi Çögenli, *Hatîb El-Kazvîni, Telhîs ve Tercümesi, Kur'an'ın Eşsiz Belâgati*, Huzur Yayın, Dağıtım, İstanbul, (Tarihsiz).
2. İsmail Ankaravî, *Miftâhü'l-Belâga ve Mısbâhü'l-Fesâha, Tasvîr-i Efkâr*, İstanbul, 1284.
3. Mehmed Nüzhet, *Mugni'l-Küttâb*, İstanbul, 1286.
4. Süleymân Paşa, *Mebâni'l-İnşâ 1. cilt*, Mekteb-i Fünûn-ı Harbiyye-i Şâhâne Matbaası, İstanbul, 1289¹.
5. Ahmed Hamdî, *Belâgat-ı Lisân-ı 'Osmânî*, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1293.
6. Recâizâde Mahmûd Ekrem, *Ta'lim-i Edebiyât*, Mihrân Matbaası, İstanbul, 1299, (2. Baskı)².
7. Selîm Sâbit, *Mi'yârü'l-Kelâm*, Matbaa-i Osmaniyeye, İstanbul, 1302.
8. Mehmed Rif'at, *Mecâmi'ü'l-Edeb*, Kasbar Matbaası, Dersa'âdet, 1308.
9. [Ahmed] Reşîd [Rey], *Nazariyyât-ı Edebiyye: 1.cilt*, Ahmed İhsân ve Şürekâsı Matbaacılık Osmanlı Şirketi, 1328.

¹ Eserin 1294'te aynı matbaada 2. Baskısı yapılmıştır (F. Abdullah 1954: 132).

² Eser ilk defa taş baskıyla 1296/1879'da Mekteb-i Mülkiye-i Şâhâne Matbaası'nda, 1299/1882'de ise Hurûfât baskısı ile basılmıştır (Yetiş 1996: 55).

10. Bilgegil, M. Kaya, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri*, 2.baskı, Endurun Kitabevi, İstanbul, 1989³.

11. Karabey, Turgut ve Mehmet Atalay, *Ahmed Cevdet Paşa, Belâgat-i Osmâniyye*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2000⁴.

3. Seçilen Eserlerdeki Beyân Bölümleri

Hakikat, mecâz, teşbîh, istiâre, kinâye gibi ifadedeki kuvvet ve açıklık derecesini değiştiren kavramlar belâgatın “beyân” bölümünde incelenir. Beyân kelimesinin sözlük anlamı “*anlatmak, açık söyleme, ifade, ifham*”dır (Şemsettin Sami 1998: 327). Bir belâgat terimi olarak ise düşünceyi, amaçlanan açıklık derecesine göre ifade etmeye yarayan anlatım teknikleri bütünüdür.

Mecâz, “*İsm-i mekândır, bu münasebetle bir ucundan öbür ucuna kat’-i mesâfe ile güzer olunan yola ıtlak olunur ve ehl-i ulûm ıstılâhında hakikat mukabilidir ki mevzû’un leh olmayan ma’nâda bir alâka ve münâsebet sebebiyle isti’mâl olunan kelimeden ibâretidir.*” (M.Âsım 1305: 2/788)

Yukarıdaki tanımdan da anlaşılacağı üzere sözün gerçek anlamının dışında, kendisine ait olmayan bir kavramı ifade etmesi şeklinde tanımlanan mecâz, iki şekilde meydana gelir: İlki, sözün kendi anlamının dışında kullanılmasını sağlayacak bir engelleyici ipucunun bulunmasıdır. İkincisi de sözün bir engelleyici ipucu olmaksızın gerçek anlamının dışında kullanılmasıdır. Birinci yol, alakası teşbîh olanlar ve alakası teşbîhten ayrı olanlar şeklinde ikiye ayrılır. Alakası teşbîh olan mecâzlar “istiâre”, başka türlü alakası olanlar da “mecâz-ı mürsel” olarak adlandırılır. İkinci yol ise “kinâye”yi oluşturmaktadır.

Seçilen eserlerin ikinci kısmı beyân bölümüne ayrılmıştır. Ancak aşağıdaki tabloda da görüldüğü üzere Süleymân Paşa, Recâizâde Mahmûd Ekrem ve Manastırlı Mehmed Rif’at ve [Ahmed] Reşîd [Rey]⁵’in kitapları bu genellemenin dışında kalmaktadır.

³ Eserin ilk baskısı: Atatürk Üniversitesi Yayını, Sevinç Matbaası, Ankara 1980.

⁴ Eserin ilk baskısı 1298/1881, 2. baskısı 1299/1882’de İstanbul’da yapılmıştır. Yazıya kaynaklık eden bu kitapta eserin Matbaa-i Osmâniye 1299/1882, Nişan Berberyan Matbaası 1310/1892 ve Şirket-i Mürettebiyye Matbaası 1323/1905 tarihli baskılarının mukayeseli ve transkripsiyonlu metni kullanılmıştır (Karabey ve Atalay 2000:VII).

⁵ Reşîd, “üslûbun ma’nâya ait olarak belâgat denilen, ahvâl ve meziyyâtından bâhis olan kısmına me’ânî” diyerek, edebî sanatları bu bölümün içinde anlatmıştır (1328: 135-291).

Kazvîni	El-fennü's-sânî 'ilmü'l-beyân
Ankaravî	Bâb-ı sâni 'ilm-i beyâna müte'allik olan kavâid ü ıstı-lâhâti beyân eyler.
M. Nüzhet	Beşinci bölüm: Kısım-ı sâni sanâyi'-i ma'neviyye beyânındadır.
S. Paşa	Fasl-ı râbi'
A. Hamdî	Mebhas-i sâni
R. M. Ekrem	Üçüncü fasl: Tezyînât-ı Üslûb-Envâ'-ı Mecâz
S. Sâbit	Fasl-ı sâni: İfâde-i merâm
M. Rif'at	Üçüncü Kitap
Reşid	Me'ânî
M. K. Bilgegil	İkinci Kitap-Birinci Bölüm
A. Cevdet	Bâb-ı sâni

1. Tablo

Kazvîni, beyân bölümünü eserinin “el-fennü's-sânî 'ilmü'l-beyân” başlığı altında ele almıştır. Burada öncelikle lafzın ma'nâyâ olan delâle-tinde *mutâbakat*, *tazammun* ve *iltizâm* ilişkilerine kısaca değinmiş ve mecâzı, lafzın gerçek anlamının dışında, kendisine ait olmayan bir kavramı karîne (engelleyici ipucu) ile ifade etmesi şeklinde tanımlamıştır. Lafzın bir karîne olmaksızın gerçek anlamının dışında kullanılmasına da kinâye demiştir. Teşbih alakası ile kurulan mecâzlar da vardır, diyerek önce teşbihi ele alacağını söylemiş ve bu açıklamalardan sonra beyân bölümünü teşbih, hakikatve mecâz, mecâz-ı mürsel, istiâre, kinâye ana başlıklarıyla sınırlandırmıştır (Yanık vd. t.y.: 93). R. M. Ekrem ve Reşid'in eserleri dışındaki diğer eserlerde bu sıralamanın çok fazla değişmediği görülmüştür (bkz. 2. Tablo).

Kazvîni	Teşbih, Hakikat ve Mecâz, Mecâz-ı Mürsel, İstiâre, Kinâye
Ankaravî	Teşbih, Hakikat ve Mecâz, Mecâz-ı Mürsel, İstiâre, Kinâye
M. Nüzhet	Hakikat, Mecâz, Mecâz-ı Mürsel, İstiâre, Kinâye Teşbih
S. Paşa	Hakikat, Mecâz, Mecâz-ı Mürsel, İstiâre, Kinâye Teşbih
A. Hamdî	Teşbih, Hakikat ve Mecâz, Mecâz-ı Mürsel, İstiâre, Kinâye
S. Sâbit	Hakikat, Mecâz, Mecâz-ı Mürsel, Kinâye, İstiâre
M. Rif'at	Mecâz, Mecâz-ı Mürsel, İstiâre, Teşbih, Kinâye
M.K. Bilgegil	Hakikat, Mecâz, Teşbih, İstiâre, Mecâz-ı Mürsel, Kinâye
A. Cevdet	Hakikat, Mecâz-ı Akli, Mecâz-ı Mürsel, Teşbih, İstiâre, Kinâye
R. M. Ekrem	Mecâz-ı Tahyili, İstiâre, Teşbih, Mecâz-ı Mürsel, Tariz ü Kinâye, Tezad ve Mukabele, Edeb-i Kelam, Teşhis ve İn-

	tak, Müşakele, İhya, Mübalağa.
Reşîd	Mecâzât, Temâsül, Teşhis, İstibdâl, İstiâre, Teşbih, Telmih, Kinaye, Hüsn-i Talil, Mecâz-ı Mürsel, Zerafet, Tevriye, İham, Müşakele, Tecnis, Terdid, Tecahül-i Arif, Tedric, Tensik-i sıfat, Rücu', Kat', Sükut-ı Belig, İltifat, Aks, Edeb-i Kalam.

2. Tablo

Yukarıdaki tablodan da anlaşılacağı üzere teşbih ve istiâre, hakikat ve mecâz başlıklarıyla iç içedir. Bu durumda öncelikle hakikat ve mecâz kavramlarına değinilecektir.

Hakikat ve Mecâz: Söz ve anlam arasındaki ilişkiyi tanımlayan delâlet vaz'î, tazmînî ve iltizâmî olmak üzere üç şekilde ortaya çıkar. Vaz'î delâlet, bir sözün tahsis edildiği konuya delâleti yani gerçek anlamı olup, söz konusu eserlerde *hakikat* terimiyle karşılanmıştır. Hakikatın “meânî-i mevzû'un lehinde isti'mâl olunan elfâz” ve mecâzın “karîne-i mâni'â ile me'ânî-i mevzû'un-lehden gayrı bir ma'nâda isti'mâl olunan elfâz” tanımları arka arkaya verilerek, bu iki terimi bir arada anlatma yoluna gidilmiştir (Yanık vd. t.y.: 110; Ankaravî 1284: 81; M. Nüzhet 1286: 110; S.Paşa 1289: 53; A. Hamdî 1293: 68; M. Rif'at 1308: 243; Bilgegil 1989: 127; Karabey-Atalay 2000: 78-79).

Selîm Sâbit, hakikati “makâm-ı ifâdede îrâd olunan nutk ve ibâre-nin şâmil olduğu kelimeleri ma'nâ-yı hakîkilerinde isti'mâl eylemek”, mecâzı da “kelimât-ı mezbûreyi bazı karîneler ile ma'nâ-yı hakîkilerine münâsip diğeri bir ma'nâda isti'mâl etmek” şeklinde tanımlamıştır (1302: 16-17).

Reşîd ise “Elfâzın delâlet-i vaz'iyyesine hakikat, delâlet-i 'âriziy-yesine de mecâz derler.” suretinde bir tarifte bulunmuştur (1328: 174). Burada kelimenin gerçek anlamının “cevher”, mecâzî anlamının ise “araz” kavramıyla ilişkilendirildiği görülmektedir.

Bu tanımlardan sonra Kazvîni, A. Cevdet, M. Rif'at ve Bilgegil'in eserlerinde hakikat ve mecâzın lugavî, şer'î, örfî hâss ve örfî âmm olmak üzere dört türünden bahsedilmiştir. Kazvîni'de bu terimlere ait bir tanım yoktur. Ancak bu terimlerden hangisine ait olduğu belirtilmeden birkaç örnek verilmiştir (Yanık vd. t.y.: 110-111). A. Cevdet söz konusu ayrımları “bir ma'nâ-yı lugavîden bir alaka ve münasebetle mebnî bir ma'nâ-yı şer'îye ya da örfîye nakl ile vaz olunan kelimeye menkûl denilir ki bu kelime bir cihetle hakikat ve bir cihetle mecâz olur.” açıklamasıyla menkul olarak değerlendirmiştir (Karabey-Atalay 2000: 78).

M. Rif'at ve Bilgegil'in eserlerinde bu terimlerin tanım, tasnif ve örneklerinin ayrıntılı bir biçimde anlatıldığı görülmüştür (bkz. 3. Tablo).

Terimler	M. Rif'at	M. K. Bilgegil
<i>hakikat-i lugaviyye / lugavi hakikat</i>	Lafzın lugal cihetiyle mevzu' olduğu ma'nâda isti'mâlidir. Arslan lafzından yırtıcı bir hayvan kastetmek gibi (1293: 251).	Lafzın kendisine mahsus ma'nâya delâletidir. Çiçek, ev, yol, halı, el lafızlarının kendilerine tahsis edilmiş ma'nâlara delâleti gibi (1989: 128)
<i>hakikat-i şer'iyye / şer'i hakikat</i>	Bir lafzın şer'en mevzû' olduğu ma'nâda isti'mâlidir. Salât lafzı [Hz. Peygamber'e dua (Tulum 2013:370)] şer'en namaza mevzû' olduğundan ehl-i şer' nezdinde namaz ma'nâsına isti'mâl olunması gibi (1293: 252).	Bir lafzın şer'iate kazandığı ma'nâya delâletidir. Mesela salât kelimesi du'â ma'nâsına geldiği halde; şer'iat ehli bu ma'nâ yerine namaz ma'nâsını getirmişlerdir (1989: 128-129).
<i>hakikat-i örfiyye / örfi hakikat</i>	Bir lafzın ma'nâ-yı mevzû'unun gayrısında isti'mâli örfen hakikat derecesindedir (1293: 253).	Lugavî hakikatın bütün bir kavim içinde kazandığı yeni ma'nâdır tanımını yaptıktan sonra buna eski kitapların örfi-i 'âm dediğini ekleyerek <i>hakikat-i örfiyye-i âmmeye</i> örnek vermiştir. Rüzgâr kelimesinin dalgalanmış havaya, misafir kelimesinin mihmâna, merkeb kelimesinin ayaklı bilinen hayvana delaleti gibi (1989: 128).
<i>hakikat-i örfiyye-i âmme</i>	Örfün 'âmm olmasıdır. Dâbbe kelimesi lugal cihetiyle arz üzerinde yürüyen nesneye mahsus iken örfi-i âmm cihetiyle dört ayaklı hayvanattan üzerlerine yük yükletilen hayvanlara mahsus olduğunda dâbbeden bu hayvanların birisi meselâ bârgîr kast olunursa hakikat-i örfiyye-i âmme ve cümlesi murad olunursa mecâz-ı örf-i âmm olur (1293: 253).	Örfî hakikate bakınız.

<i>hakikat-i örfiyye-i hâsse / hâs örfi hakikat</i>	Örfün hâss olmasıdır. Fi'il lafzı lugat cihetiyle hadese mevzû' iken bir cemâ'at-ı mahsûs olan nahviyyûn 'indinde "yazdı, yazıyor, yazacak" gibi kelimât-ı mahsûsaya tahsis edilmesi gibi (1293: 253).	Örfün lafızlara bir kısım zümreler arasında bilinen yeni ma'nalar kazandırmasıdır. Kadîm kelimesinin lugavî hakikatte "eski"nin karşılığı iken felsefede "vücuduna başlangıç olmayan" ma'nasını kazanması; fiil iş demekten, gramerlerin ona "eylem ve zama'nâ delalet eden kelime" ma'nasını kazandırması gibi (1989: 128).
<i>mecâz-ı lugavî/lugavî mecâz</i>	Lafzın lugat cihetiyle mevzû' olduğu ma'nânın gayrısında isti'mâlidir. Arslan lafzından cesur bir adam kastetmek gibi (1293: 252).	Kelimenin engel bir karînedan dolayı kendisine mevzû' olan ma'nânın dışına çıkmasıdır. Toprak kelimesinin mezar ma'nasında kullanılması ve gül lafzının yanağa delâlet etmesi gibi (1989: 130)
<i>mecâz-ı şer'î / şer'î mecâz</i>	Bir lafzın şer'en mevzû' olduğu ma'nânın gayrısında isti'mâlidir. Salât lafzının du'â ma'nasında isti'mâli gibi (1293: 252).	Şeriat ehlinin salât lafzını du'â ma'nasında kullanmasıdır (1989: 131).
<i>mecâz-ı örfi/örfi mecâz</i>	Bir lafzın mâ-vuzî'alehlerinin gayrısında isti'mâli örfen mecâzdır. Mecâz-ı örfi âmm ve hâss olması örfün 'âmm ve hâss olmasına bağlıdır. Mecâz-ı örfi âmm için <i>hakikat-i örfiyye-i âmme</i> nin örneğine bakınız. (1293: 253). Mecâz-ı örf-i hâss ise fi'ilden hades ma'nâsıyla kitâbet ve hiyâdet gibi ma'naların kast edilmesidir.	Örf-i âmm ve örf-i hâss olan mecâz şeklinde ikiye ayrılmıştır (1989: 130-131). Tütün lafzı, lugatte yanan bir şeyden çıkan duman ma'nâsına gelirken, bilâhère insanlarca sigara yapılmak, pipoya doldurulmak suretiyle içilen nikotinli nebat yaprağında ad olmuştur. Bu ma'nâda örf-i 'âmm olan bir hakikatvardır. Fakat derin bir hasret ifade etmek üzere bir şeyden gözümde tütüyor diye söz edersek örf-i 'âmm olan bir mecâz yapılmış olur. Hesap, ölçü ile alakalı bir ma'nâ ismidir. Lafzın ilk ma'nâsıyla alınıp ondan muhâsebe, muhâsebât gibi ma'nâların kastedilmesi ise örf-i hâss olan mecâzdır (1989: 131).

Hakikat ve Mecâz başlığında değerlendirilmesi gereken bir diğer mecâz türü de aklî mecâzdır. Genel olarak aklî mecâz, fiilin hakikî fâ'ilinin dışındaki unsurlara isnâd edilmesi şeklinde bilinir. Aklî mecâzın tanımı, özellikleri ve örneklerine ise Kazvîni, A. Cevdet, M. Rif'at ve Bilgegil'in eserlerinde rastlanmıştır. Kazvîni'de bu konu Me'ânî bölümünün Isnâd başlığı altında yer alırken (Yanık vd. t.y.: 9-12), A. Cevdet'te “Fasl-ı Evvel Mecâz-ı Aklî Beyânındadır” adlı bölümde anlatılmıştır (Karabey-Atalay 2000: 79). M. Rif'at aklî mecâz konusunu A. Cevdet Paşa'dan nakl ettiğini söylemiştir (1293: 255). Bilgegil'in bu konuya dair söyledikleri ise diğer isimlerden farklı değildir (1989: 131-133). Aklî mecâzın başlı başına bir makale konusu olduğu görüldüğünden burada ayrıntıya girilmemiştir. Zira Sedat Şensoy'un “Belâgat Geleneğinde Aklî Mecâz Tartışmaları” adlı makalesinde bu konu enine boyuna tartışılmıştır (2002: 1-37).

Kıscası bir kelimenin hakikî ve mecâzî olarak iki temel anlamı vardır. Bu anlamların da lugavî, ıstilahî ve örfî olmak üzere üç ayrı kola ayrıldığı, kelime hakkında sağlıklı bir hüküm vermek için unutulmamalıdır.

Teşbîh

Teşbîhin tanımı: Bir kelimeyi hakikî ma'nâdan mecâzî ma'nâya nakletmek için kullanılan alakalardan biri olan teşbîh, “bir şeyin başka bir şeye ma'nâda müşâreket/ortaklık üzerine delâleti” şeklinde tanımlanmaktadır (Yanık vd. t.y.: 94; Ankaravî 1284: 43; M. Nüzhet 1286: 120; S. Paşa 1289: 63; A. Hamdî 1293: 69; S. Sâbit 1302: 19; Bilgegil 1989: 134). Bu tanımın yanısıra aşağıdaki tanımlara da rastlanmıştır:

M. Nüzhet	“Bir şeyin nefsinde olan evsâftan birinde iki şeyin iştirâki üzerine delâlettir veya mestûr olan şeyi zâhire çıkarmak ve müşebbehün bihin ahkâmından bir hükmü müşebbeh isbât eylemektir.” (1286: 120).
A. Cevdet	“Bir şeye mezîd-i ihtisâs ve taalluku olan vasıfta diğer şeyin müşâreket ü mümâseletine delâlet etmek” şeklinde genişletmiştir (Karabey-Atalay 2000: 83).
M. Rif'at	Bir şeyin ziyâde-i ihtisâsı olan vasfına diğer bir şeyin müşâreketine delâlet etmekten ibârettir.” (1308: 256).
Reşîd	“Bir fikir ve hayâlî, aralarında alâka-i temâsül bulunan diğer bir fikir ve hayâl ile -vuzûh-ı delâleti tezyîd için- karşılaştırmaya teşbîh derler” (1328: 212).

R. M. Ekrem	“Aralarındaki münâsebet ve muvâfakat cihetiyle biri diğèrinin tenvîr ve îzâh ve tezyînine medâr olacak iki fikrin tekâbülünden husûle gelen sûrettir.” (1299: 247).
-------------	---

4. Tablo

M. Rif’at’ın tanımı, A.Cevdet Paşa’nın tanımına oldukça benzerdir. Reşîd “hayal”i de tanıma dahil etmiştir. R. M. Ekrem’in tanımı ise en geniş tanım olarak görülebilir.

Teşbîhin unsurları: *Teşbîh* müşebbeh ve müşebbehün bih (tarafeyn), vech-i şebeh (vechü’ş-şebeh/vech-i teşbîh) ve teşbîh edatı (edâtü’t-teşbîh/edât-ı teşbîh) olmak üzere dört unsurdan oluşur (Yanık vd. t.y.: 94; Ankaravî 1284: 44; M. Nüzhet 1286: 120; S. Paşa 1289: 63, A. Hamdî 1293: 69; Karabey-Atalay 2000: 83; S. Sâbit 1302: 19; M. Rif’at 1308: 256; Reşîd 1328: 215; Bilgegil 1989: 135). Bu unsurların *Ta’lîm-i Edebiyât*’ta doğrudan anlatılmayıp, istiârenin izahı sırasında dolaylı olarak zikredildiği görülmektedir (1299: 226).

Mi’yârü’l-Kelâm, Belâgat-i Osmâniyye, Nazariyyât-ı Edebiyye ve Ta’lîm-i Edebiyât dışındaki eserlerde tarafeyn ile vech-i şebehin görünüşleri de anlatılmıştır (Yanık vd. t.y.: 94; Ankaravî 1284: 44-54; M. Nüzhet 1286: 121; S. Paşa 1289: 63-65; A. Hamdî 1293: 70; M. Rif’at 1308: 270-274; Bilgegil 1989: 135-136):

Tarafeyn hissî olabilir yani tarafeyn, duyu organları ile algılanır.	“Gül yanak” gibi.
Tarafeyn aklî olabilir yani tarafeyn, duyu organları ile algılanmaz.	“Hayat ilmi”
Tarafeynin biri hissî öteki aklî olabilir.	“Ölümün yırtıcı bir hayvana benzetilmesi gibi.”

5. Tablo

M. Rif’at ile Bilgegil, **tarafeynin** görünüşlerine hayâlî ve vehmî olabilmeyi de eklemişlerdir. Tarafeynin hayâlî olması aklen gerçekleştirilmesi mümkün ancak âdeten mümkün olamayan tasavvurları; vehmîliği ise mitoloji ve batıl inanç unsurlarını ya da söz sahibinin hayal mahsullerini ifade eder (1308: 274-275; 1989: 136-137).

Ayrıca **tarafeynin** benzetme yönünde fonksiyonları (suretin surete, ma’nânın ma’nâya, ma’nânın surete ve suretin ma’nâya benzetilmesi) da sıralanmış ve hemen akabinde tarafeynin müfret, mürekkep, ya da birinin müfret diğèrinin mürekkep ya da müteaddid yapıda olabileceğinden bahsedilmiştir (Yanık vd. t.y.: 103-104; M. Nüzhet 1286: 122; A. Hamdî

1293: 75-80; M. Rif'at 1308: 275-278; Bilgegil 1989: 137-138; Karabey-Atalay 2000: 86).

Vech-i şebeh nitelik bakımından tarafeynin hakikatinde bulunup bulunmamasına göre ikiye ayrılır. A. Hamdî, bunlar için zâtî ve vasfî terimlerini kullanır. Vech-i şebeh tarafeynin hakikatinden hariç bir sıfat ise, bu sıfat hakikî (duyusal ve aklî [soyut]) ve izâfî olabilir. Bu noktada S. Paşa, A. Hamdî, M. Rif'at vech-i şebehin hayalî ve vehmî olabileceğini söyler. Vech-i şebeh nicelik bakımından ise tek ya da birden çok yönlü olabilir (Yanık vd. t.y.: 96-97; Ankaravî 1284: 54-58; M. Nüzhet 1286: 122; S. Paşa 1289: 66; A. Hamdî 1293: 71-72, M. Rif'at 1308: 263; Bilgegil 1989: 143-144).

Teşbîhte maksat: Seçilen eserlerden hareketle teşbîhin maksatları şöyledir (Yanık vd. t.y.: 101-103; Ankaravî 1284: 74-79; M. Nüzhet 1286: 123; S. Paşa 1289: 69-71; A. Hamdî 1293: 80-82; M. Rif'at 1308: 279-282; Bilgegil 1989: 151-152; Karabey-Atalay 2000: 91-94) :

<i>Müşebbehin</i> durumunu, türünü, miktarını kısacası özelliklerini ve meydana gelmesinin mümkün olduğunu açıklamak ile <i>müşebbehi</i> zihne yerleştirme, süsleme, yerme ve ilginç gösterme.	<i>Müşebbehün bihin</i> müşebbehten daha mükemmel olduğu izleniminin verilmesi, <i>müşebbehün bihe</i> önem verildiğini gösterme.
---	---

6. Tablo

Bilgegil, müşebbehün bih ile ilgili olarak yapılan teşbihlerin maktûb teşbih ve izhâr-ı matlûb tarzında yapıldığını da söyler. Maktûb teşbih tarzında, müşebbehün bih yerine müşebbeh üstün gösterilir. İzhâr-ı matlûb tarzında ise istek açığa vurulurken eksik bir şeye tam bir şey gerçekten veya âdet îcabı katılır. Bu tarz için aç kimsenin “bedir gibi parlak” bir yüzü beyaz bir çöreğe benzetmesi örneği verilir (1989: 153).

Selim Sâbit, [Ahmet] Reşîd [Rey] ve Recâizâde Mahmut Ekrem'in eserlerinde ise teşbihin maksatlarıyla ilgili bir açıklama yoktur. Ancak *Ta'lim-i Edebiyat'* ta teşbih için üslubun süsleyicisi denmiş ve teşbîhte zoraki, köhne, süflî hayallerden kaçınılarak doğru, tabî'î, açık ve münâsebetli teşbihlerin kurulması gerektiğinden söz edilmiştir (R. M. Ekrem 1299: 252).

Teşbihin sınıflandırılması: Teşbih sınıflandırmalarında hareket noktası *teşbihin unsurlarıdır*. Bu durumda teşbih, **tarafeynin niceliği, unsur sayısı ve vech-i şebehin özelliği bakımından** üç ana sınıfa ayrılır. (bkz. 7. Tablo)

Tarafeynin niceliği bakımından teşbîh türleri	Umsur sayısı bakımından teşbîh türleri	Vech-i şebelin özelliği bakımından teşbîh türleri
melfûf teşbîh	mufassal teşbîh	temsîlî teşbîh
mefrûk teşbîh	mücmel teşbîh	temsîl dışı teşbîh
teşbîhü't-tesviye	mürsel teşbîh	Karîb mübtezel teşbîh
teşbîhü'l-cem'	mü'ekked/beliğ teşbîh	ba'id garîb teşbîh

7. Tablo

Teşbîh **tarafeynin niceliği bakımından** dörde ayrılmıştır. Bunlar *melfûf teşbîh*, *mefrûk teşbîh*, *teşbîhü't-tesviye* ve *teşbîhü'l-cem'*dir (Yanık vd. t.y.: 104-105; A. Hamdî 1293: 78-79; M. Rif'at 1308: 260-261; Bilgegil 1989: 146-147; Karabey-Atalay 2000: 89-90):

Melfûf teşbîh:	Önce müşebbehlerin sonra müşebbehün bihlerin sıralanmasıdır.
Mefrûk teşbîh:	Müşebbehlerin hemen yanında müşebbehün bihlerin yer almasıdır.
Teşbîhü't-tesviye:	Müşebbeh çokludur.
Teşbîhü'l-cem:	Müşebbehün bih çokludur.

8. Tablo

Ankaravî'nin eserinde yalnızca teşbîhü't-tesviye ve teşbîhü'l-cem' türleri görülmüştür (1284: 80). Mehmed Nüzhet, Süleymân Paşa, Selim Sâbit, [Ahmed] Reşîd [Rey] ve Recâizâde Mahmûd Ekrem'in eserlerinde ise bu türden bir sınıflandırmaya rastlanmamıştır.

Teşbîh **unsur sayısı bakımından** da dörde ayrılmıştır. Bunlar *mufassal*, *mücmel*, *mürsel* ve *mü'ekked/beliğ teşbîhtir* (Yanık vd. t.y.: 105-106,109; A. Hamdî 1293: 80,70; M. Rif'at 1308: 258; Bilgegil 1989: 145; Karabey-Atalay 2000: 84).

Bu sınıflama vech-i şebek ve teşbîh edatının etrafında şekillenmiştir (bkz. 9. Tablo).

mufassal teşbîh	mücmel teşbîh	mürsel teşbîh	müekked/beliğ teşbîh
+ vech-i şebek	- vech-i şebek	+teşbîh edatı	- teşbîh edatı

9. Tablo⁶

⁶ “+” işareti, ilgili unsurun dâhil olduğunu, “-” ise olmadığını ifade eder.

Ayrıca mufassal teşbîh için “teşbîhi taşıyan bir ifadede bütün unsurların birlikte zikredilmesi” gibi bir tanımlama da kullanılmıştır (Reşîd 1328: 216; Bilgegil 1989: 145).

Kazvîni tarafeynden birinin niteliği zikredilmeyen, yalnız müşebbehün bihin niteliği zikredilen ve her ikisinin niteliği zikredilen teşbîhlerin de mücmel teşbîhten sayıldığını ifade etmiştir (Yanık, vd., t.y.:106).

Ankaravî, M. Nüzhet, S. Paşa, S. Sâbit, Reşîd ve R. M. Ekrem’in eserlerinde vech-i şebihin zikrine göre yapılan teşbîh sınıflandırılmasına yer verilmemiştir.

Teşbîhin *yalnızca vech-i şebihin özelliğine göre* de bir sınıflamaya tabi tutulduğu görülmüştür. Bunlar teşbîhin temsilî, temsil dışı, karîb mübtezel ve ba’îd garîb olmasıdır. Kazvîni temsilî teşbîhi, vech-i şebehi birçok durumdan çıkarılan teşbîh şeklinde tanımlamıştır. Temsilin aksine de temsil dışı demiştir (Yanık vd. t.y.: 105). Bilgegil ise temsilî teşbîhlerin, iki tasavvur heyetinden kurulduğunu söyleyerek, teksîfi ve tafsîli türlerinden bahsetmiştir (Bilgegil, 1989:148-149).

Karîb mübtezel yani âmiyâne teşbîhte vech-i şebeh açıktır. Fakat ba’îd garîb yani edîbâne teşbîhte ise vech-i şebehin kavranabilmesi zordur (Karabey-Atalay 2000: 90; M. Rif’at 1293: 290; Bilgegil 1989: 149-150). Ayrıca Kazvîni ve M. Rif’at teşbîh-i belîği, ba’îd garîb bir teşbîh saymışlardır (Yanık vd. t.y.: 107-108; 1308:270).

Bilgegil, bu başlık altında diğerlerine ek olarak tahkîkî, tahayyülî, tehekkümî ve sâde teşbîh türlerini anlatmıştır (1989: 147-149). Bizce teşbîhte en mühim unsur vech-i şebehdir. Çünkü tarafeynin arasında aklı ya da vehmî yolla kurulacak ilişki teşbîhin gücünü, orijinalliğini, etkileyiciliğini gösterecektir.

Son olarak Kazvîni ve A. Hamdî’de teşbîhin *makbûl* (maksadı ifadeye yeten) ve *merdûd* (maksadı ifadeye yetmeyen) türlerinden bahsedildiği de görülmüştür (Yanık vd. t.y.: 109-110; 1293:84).

İstiâre

İstiârenin tanımı: Ele alınan eserlerde istiâre, “ma’nâ-yı hakîkî ile ma’nâ-yı mecâzî arasındaki alakanın müşâbehet olmasıyla meydana gelen mecâz” tanımıyla karşılanmış ve unsurları “müste’ârun minh (ödünç veren/asıl anlam/müşebbehün bihin anlamı), müste’ârun leh (ödünç alan/mecâzî anlam/müşebbehin anlamı) müste’âr (ödünç alınan şey/müşebbehün bihin lafzı) ve câmi’ (vech-i şebeh/alaka-i temâsül)” şeklinde sıralanmıştır (Yanık vd. t.y.: 111; Ankaravî 1284: 87-88; M. Nüzhet 1286: 114-115; S. Paşa 1289: 58; A. Hamdî 1293: 90; R. M. Ekrem 1299: 224; S. Sâbit 1302: 18; M. Rif’at 1308: 284; Reşîd 1328:

186,189; Bilgegil 1989: 154,158; Karabey-Atalay 2000: 94). S. Sâbit'te ise istiârenin unsurları anlatılmamıştır.

Teşbîh bahsinde olduğu gibi istiârede de tarafeyn ve câmi' (vech-i şebih)in görünüşlerine yer verilmiştir (Yanık vd. t.y.: 116-117; M. Rif'at 1308: 291-292). Şöyle ki tarafeyn hissî olursa câmi' hissî ya da aklî, tarafeyn aklî ise, câmi' muhtelif (bazısı hissî, bazısı aklî) olur. Bilgegil, bu görünüşlere "müste'ârun minh'in hissî, diğerlerinin aklî; müste'ârun leh'in hissî, diğerlerinin aklî" olmasını da eklemiştir (1989: 168).

Ankaravî, M. Nüzhet, S. Paşa, A. Hamdî, A. Cevdet S. Sâbit, Reşîd ve R. M. Ekrem'in eserlerinde ise unsurların görünüşleri anlatılmamıştır.

İstiârenin sınıflandırılması: İstiâreyi taşıyan bir ifadede kelimelelerin bir ya da birden fazla olması istiârenin müfred ve mürekkep başlıkları altında incelenmesini sağlamıştır. Müfred istiâre de **tarafeynin terki ya da zikri bakımından istiâre-i musarraha** (açık istiâre) ve **istiâre-i meknîye** (kapalı istiâre) olmak üzere ikiye ayrılır. Kazvîni ve Ankaravî'de istiâre-i musarraha yoktur. R. M. Ekrem ise ne musarrah ne de meknî istiâre terimlerine yer vermiştir.

Yalnızca müşebbehün bihin söylendiği *musarrah istiâre*, kendi içinde üç çeşittir: *mutlak*, *mücerred* ve *mürâşşah* istiâre (M. Nüzhet 1286: 116-118; S. Paşa 1289: 59-60; A. Hamdî 1293: 90-91; M. Rif'at 1308: 287-288). Reşîd, bu tür sınıflandırmaların gereksiz olduğunu söyleyerek yalnızca musarrah ve meknî istiâre ayrımını kabul eder (1328: 190). S. Sâbit ve R. M. Ekrem ise mutlak, mücerred, mürâşşah istiâre türlerinin hiç birine yer vermezler.

Kazvîni, Ankaravî, A. Cevdet ve Bilgegil mutlak, mücerred ve mürâşşah istiâreyi bağımsız birer istiâre olarak değerlendirmişlerdir. (Yanık vd. t.y.: 119-120; 1284: 92-94; Karabey-Atalay 2000: 97; 1989: 166). Mutlak istiâre, bir sığata ve müste'ârun minh ve müste'ârun lehe uygun gelecek bir kısımlandırmaya yakın olmayan istiâredir. Mücerred istiâre, müste'ârun lehe uygun olana yakın istiâredir. Mürâşşah istiâre ise müste'ârun minh'e uygun olana yakın istiâredir (Yanık vd. t.y.: 119-120; 1284: 92-94; Karabey-Atalay 2000: 97; 1989: 166).

Bilgegil, bu üç isimden farklı olarak mutlak istiârenin hem musarrah hem de meknî istiâre için geçerli olabileceğini de söylemiştir. Bu ise mutlak, mücerred ve mürâşşah istiâreyi bağımsız birer istiâre olarak değerlendirmesiyle çelişmektedir. Yaptığı açıklamalar ve verdiği örnekler konuyu anlaşılır kılmaktan uzaktır. Zira "mutlak", kelime anlamı olarak "hiçbir şeye bağılı olmayan, kayıtsız" ise mücerred ya da mürâşşah istiârenin alt sınıfı biçimde düşünülmemesi gerekmektedir.

Musarrah istiâre ile ilgili bir diğer alt sınıflama da *istiâre-i asliyye ve istiâre-i tebeîyye* şeklindedir. Aslı istiârede müste’âr yani müşebbehün bihin lafzı cins isimdir. Cesur adam için arslan denmesi gibi. Tebeî istiârede ise müste’âr, fiil ve ondan türetilenlerdir. Yemeğin tamamını yemek yerine silip süpürmek, ortaya çıkarmak yerine diriltmek fiillerinin kullanılması gibi (Yanık vd. trhs: 118; M. Rif’at 1308: 285-286; Bilgegil 1989: 159; Karabey-Atalay 2000: 95).

Ankaravî, Mehmed Nüzhet, Süleymân Paşa, Ahmed Hamdî, Selîm Sâbit, [Ahmed] Reşîd [Rey] ve Recâizâde Mahmûd Ekrem’in eserlerinde bu terimlere rastlanmamıştır.

İstiâre-i mekniyyede ise zikredilen müşebbehtir. Ayrıca istiâre-i mekniyye bahsinde müşebbehün bihin kavranmasına karîne olan tahyîlî istiâre de anlatılmıştır. “Ölümün tırnakları filana saplandı.” cümlesinde bir istiâre-i mekniyye vardır. Çünkü müşebbehün bih olan yırtıcı hayvan söylenmeyip levâzımı olan tırnakla müşebbeh olan ölüm söylenmiştir. Aynı zamanda ölüme tırnak isnâd edilmesi müşebbehün bihin karinesi yani terşîhi olduğundan bu bir tahyîlî istiâredir. (Yanık vd. t.y.: 121; Ankaravî 1284: 90; M. Nüzhet 1286: 118; S. Paşa 1289: 60-61; A. Hamdî 1293: 91-92; S. Sâbit 1302: 19-20; M. Rif’at 1308: 289; Reşîd 1328: 190-191; Bilgegil 1989: 162; Karabey-Atalay 2000: 96).

Sâbit ve Reşîd [Rey] ise tahyîlî istiâreye değinmemişlerdir.

Burada dikkat edilmesi gereken husus şudur: Kapalı istiârenin tanımı için yalnızca müşebbehin zikridir denmesi yetersizdir. Çünkü müşebbehün bihe dair ipucunun (terşîh) söylenmemesi ifadenin gerçek anlamda kullanıldığını düşündürebilir.

Aynı şey, yalnızca terşîhin kullanılması durumunda da geçerlidir. A. Kartal, müşebbehün bihle yapılan istiârenin sadece teşbihin tarafı olan müşebbeh kullanılarak yapılamayacağını söylemiştir (2011: 504). Öyleyse istiârenin en temel hareket noktası müşebbehün bihtir ve tanımı da bu yönde yapılmalıdır. İstiârenin söz konusu sınıflandırmaları için 10. tabloya bakınız.

İstiâre		
müfred istiâre		mürekkep istiâre
musarrah istiâre (açık istiâre)	meknî istiâre (kapalı istiâre)	
mutlak istiâre	tahyîlî istiâre	
mücerred istiâre		
müreşşah istiâre		
aslı istiâre		
tebeî istiâre		

10.Tablo

İstiâre, *câmi'in herkesçe anlaşılıp anlaşılmamasına göre ammiyye* (genel/mübtezel/alışılmış) ve *hâssiyye* (özel/garib/alışılmamış) şeklinde de sınıflandırılmıştır (Yanık vd. t.y.: 115-116; Karabey-Atalay 2000: 98; M. Rif'at 1308: 290; Bilgegil 1989: 167). *Câmi'* ile ilgili yapılan bir diğer sınıflama ise *vifâkî* ve *inâdî* istiâre ayrımıdır (bkz. 11. Tablo). Bu ayırmda müste'ârun minh ve müste'ârun lehin câmi'de birleşip birleşmemeleri dikkate alınmıştır. Bu bir araya geliş mümkün olursa istiâre vifâkiyye, imkânsız olursa inâdiyye adını almıştır (Yanık vd. t.y.: 115; Bilgegil 1989: 165). Ankaravî, M. Nüzhet, S. Paşa, A. Hamdî, A. Cevdet, M. Rif'at, S. Sâbit, Reşîd ve R. M. Ekrem'in eserlerinde bu iki terime rastlanmamıştır.

İstiâre
istiâre-i ammiyye (genel/mübtezel/alışılmış)
istiâre-i hâssiyye (özel/garib/alışılmamış)
vifâkî istiâre
inâdî istiâre

11. Tablo

Mürekkep istiâre (temsîlî istiâre/mecâz-ı mürekkep) taşıyan bir ifade ise bir değil birden fazla kelimeden oluşur. Bir başka deyişle tek bir tasavvur için istiâreler art arda sıralanır. Gizli gizli iş görmek ma'nâsına istinaden “saman altından su yürütmek”, bir hususta tereddüt eden kişiye “bir adım ileri gidiyor ve bir adım geri çekiliyor” denmesi gibi, örnekleri çoğaltılabilir. Temsîlî istiârelerin yaygınlık kazananları “darb-ı mesel” adını alır (Yanık vd. trhs: 120-121; M. Nüzhet 1286: 119; S. Paşa 1289: 62; M. Rif'at 1308: 287; Reşîd 1328: 200; Bilgegil 1989: 162-163; Karabey-Atalay 2000: 97). Ankaravî, A. Hamdî ve S. Sâbit'in eserlerinde bu terim yoktur.

Ta'lim-i Edebiyât'ta istiâre türleri arasında özellikle temsîlî istiâreye yer veren Recâizâde, doğrudan doğruya ifadesinde hoş görülmeyecek bir hakîkatin veya maksadın bu istiâre türü ile başarılı bir biçimde ortaya konabileceğini söylemiş ve Batılıların temsîlî istiâreyi şişede saklanmış bir periye benzettiklerini de eklemiştir (1299: 238-239).

Recâizâde, temsîlî istiârelerde olması gereken “*konunun tabiatine uygun düşmesi, müste'ârun minhin güzel seçilmesi, mübtezel ve köhne istiâreler kullanılmaması, lafız ve ibârelerin bazısının hakîkî ma'nâlarında kullanılmaktan kaçınılması, tek bir şey için birbirinden farklı şeyleri veya çok sayıda şey için tek bir şeyi aynı zamanda istiâre yapmaktan kaçınılması, hayalden hayale atlamaktan sakınılması, uzun ve ayrıntılı istiâreler yapılmaması*” gibi şartları da sıralamıştır (1299: 240-245).

Sonuç ve Değerlendirme

Ele alınan eserlerde belâgatin meânî, beyân ve bedî’den oluşan klâsik sınıflandırmasına uyulduğu, teşbîh ve teşbîhten doğan mecâzlar yani istiâre türlerinin de beyân başlığı altında anlatıldığı görülmüştür. Ancak *Ta’lîm-i Edebiyât* ve *Nazariyyât-ı Edebiyye* bu uyumun dışında kalmıştır. Şöyle ki Recâizâde, eserini “Kuva-yı Zihniyyenin Edebiyâtta Fiili, Esâlib, Tezyînât-ı Üslûb-Envâ’-ı Mecâz ve Sanâyi’-i Lafziyye” başlıklarıyla dört “fasl”a, bu fasılları da kendi içinde “mebhas” adını verdiği iç bölümlere ayırmıştır. O, teşbîh ve mecâzı eskilerden farklı olarak “Tezyînât-ı Üslûb-Envâ’-ı Mecâz” ana başlığıyla anlatmıştır. Üstelik bu anlatım tekniklerini ifadedeki işlevlerine göre “mecâz-ı tahyîlî, mecâz-ı teblîğî ve marifet-i mecâz” başlıklarıyla da tasnif etmiştir. Reşîd ise beyân, meânî ve bedî’ terimlerini kullanmasına rağmen bunların anlamlarında yenilik yaptığını söylemiştir (1328: 11). Bu değişiklikle teşbîh ve mecâz konularını meânî başlığı altında anlatmıştır.

Eserlerde öncelikle lafzın delâletine yani lafız ve anlam arasındaki mutâbakat-hakikat, tazammun-mecâz ve iltizâm ilişkilerine kısaca değinilmiştir. Sonrasında teşbîh bahsine geçilmiş ve teşbîhin tanımı yapılmış, unsurları, maksatları ve türleri açıklanmıştır. Bu düzen Kazvînî, Ankaravî, A. Hamdî, A. Cevdet, S.Paşa, M. Nüzhet, M. Rif’at ve Bilgegil’de aynıdır. S. Sâbit, Reşîd ve R. M. Ekrem ise teşbîhi teferruatlı bir biçimde ele almamışlardır. S. Sâbit yalnızca teşbîhin tanımını yapmış ve unsurlarını sıralamıştır. Bu durum, *Mi’yârü’l-Kelâm*’ın özet niteliğinde bir edebî bilgiler kitabı olmasından kaynaklanmaktadır.

Recâizâde teşbîhin nesirden çok şiirde elverişli olduğunu, dikkatli kullanılmasını ve üslup için doğal olması gerektiğini söylerken Reşîd, teşbîhi istiâre ile karşılaştırmış ve “teşbîhin istiâreye göre daha kolay olduğunu, nazımdan çok nesre yaradığını ve her istiârenin teşbîhe çevrilebileceğini, fakat her teşbîhin istiâreye çevrilemeyeceğini” ifade etmiştir (1299: 248,252; 1328: 213).

Teşbîh bahsinde söylenmesi gereken bir nokta daha vardır. O da Bilgegil’in eserinde görülen teşbîhü’t-tesviye ve teşbîhü’l-cem’ tanımlarındaki karışıklıktır. Şöyle ki teşbîhü’t-tesviyenin müşebbehleri çok müşebbehün bihi tektir. Ancak Bilgegil, bu teşbîhi “tek bir müşebbeh için bir çok müşebbehün bihin söylenmesi” şeklinde tanımlamıştır (1989: 146). Müşebbehün bihleri çok, müşebbehleri tek olan teşbîhü’l-cem’i ise “tek bir müşebbehün bih için birden ziyade müşebbehin zikredilmesi” ifadesiyle tanımlamıştır (1989: 147). Kısacası bu iki tanımın yer değiştirmesi gerekmektedir.

Şimdi Bâkî Dîvânı'ndaki 34. gazelin 1. beytine bakalım (Küçük 1994: 121):

itdi şikâr gönlümi bir şûh-ı şeh-levend
müjgâni tîr ü kaşı kemân turrası kemend

Bu beytin ikinci mısra'ı üç tane teşbîhle kurulmuştur. Bunlar hissî yani duyu organları ile algılanabilen vech-i şebeh sayesinde meydana getirilmiştir. Bir diğer ifadeyle tarafeynin hakikatinde bulunan ortaklık şekil açısından olup somuttur. Bu üç teşbîhin her biri için yukarıda anlatılan sırayla *mevrûk*, *mücmel*, *belîğ*, *mü'ekked*, *âmiyâne*, *makbûl* terimleri kullanılabilir. Ancak temel olan şairin kurduğu hayali anlamak ve çözmekse bu üç ifadeyi altı terimin çerçevesine birden dahil etmeye gerek var mıdır?

İstiâreye gelindiğinde ise istiârenin tıpkı teşbîh gibi tanımı, unsurları ve türleri üzerinde durulmuştur. Recâîzâde, yalnızca temsîlî istiâreyi anlatarak diğer eserlerden ayrılmıştır. Reşîd istiârenin kullanılan tanımını yeterli görmeyerek kendisi şu tanımı yapmıştır: “*Vuzûh-ı delâleti tezyîd için zihinde alâka-i temâsülle birleşebilen iki hayâlden birini diğeriyle istibdâl veyâhud bir hayâle kendinde olmayan bir vasf-ı mülâyimi izâfe itmektir.*” (1328: 187). Bu tanım istiâreyi bir lafız değil bir hayal olarak nitelendirmesi bakımından önemlidir. Aynı zamanda Reşîd musarraha, meknî ve temsîlî istiâre haricindeki ayrımlara da karşı çıkmış ve bu tür ayrımları gereksiz görmüştür. Böylece Reşîd, kendisinden öncekileri eleştirel bir gözle elden geçirerek tekrar etmemiştir.

Yukarıdaki beytin ilk mısra'ı ise istiâre için örnek gösterilebilir. Buradaki istiâre, “gönül” kelimesinde saklıdır. Gönül, avlanacak bir şeye benzetilmiştir. Yani müşebbeh ortadadır ancak müşebbehün bih yoktur. Bunun yerine müşebbehün bihe dair bir mülâyim olan “şikâr etmek” kullanılmıştır. Dolayısıyla ortada bir kapalı istiâre vardır.

İstiâre bahsinde istiârenin türleri hakkında iki farklı yaklaşımın olduğu da görülmüştür. Bu yaklaşımların ilki Kazvîni, Ankaravî, A. Cevdet ve Bilgegil'in mutlak, mücerred ve müreşşah istiâre türlerini müstakil istiâre türleri olarak ele almalarıdır. İkinci yaklaşım ise M. Nüzhet, S. Paşa, A. Hamdî ve M. Rif'at'in bu istiâre türlerini istiâre-i musarrahanın alt başlıkları hâlinde kabul etmeleridir. S. Sâbit, R. M. Ekrem ve Reşîd'de ise bu tür bir sınıflandırma yoktur. Bu noktada mutlak, mücerred ve müreşşah terimlerinin yalnızca musarraha istiâre ile ilgili tutulması “istiâre-i mekniyyenin bu türleri yok mudur?” sorusunu akla getirmektedir. Zira böyle bir düşünce karışıklığına da gerek yoktur. Çünkü bu sınıflandırma, tarafların mülâyimlerine yani müşebbeh ve müşebbehün bihle ilgili unsurların istiâreyi taşıyan ifadede kullanılıp kullanılmamasına göre yapı-

mıştır. Yani mutlak istiârede tarafların mülayimlerine dair hiçbir ifade bulunmaz. Mücerred istiârede müşebbehin mülayimi, müreşşah istiârede ise müşebbehün bihin mülayimi mevcuttur. Bir diğer ifadeyle tarafların mülayimlerine göre yapılan bu sınıflamada her biri müstakil istiâre türü olarak değerlendirilmelidir. Aşağıdaki örnekler üzerinden bu küçük tartışma daha da iyi anlaşılacaktır.

“İncilerim döküldü.”

“Gözlerimden incilerim döküldü.”

“İncilerim kirpiklerime dizildi.”⁷

“İncilerim döküldü.” cümlesinde “inci” kelimesi ile mutlak istiâre kurulmuş; ne gözyaşına ne de inciye dair bir mülayim zikredilmiştir. Üstelik bu cümlede bir istiâre olduğu bilinmezse, gözyaşı incilerinin mi yoksa bir kolyedeki inci tanelerinin mi döküldüğü de anlaşılamaz.

“Gözlerimden incilerim döküldü.” cümlesinde mücerred bir istiâre vardır. Çünkü “gözler”, müşebbeh olan “gözyaşı”na dair bir mülayimdir.

“İncilerim kirpiklerime dizildi.” cümlesinde ise müreşşah bir istiâre vardır. Bunun ispatı ise “dizilmek” fiiliyle alakalıdır. Çünkü bu fiil, müşebbehün bihin olan “inci” kelimesine ait bir mülayimdir.

Bu cümlelerin tamamının aslında birer açık istiâre olduğu da âşikârdır. Dolayısıyla bunları “mutlak açık istiâre”, “mücerred açık istiâre” ve “müreşşah açık istiâre” hâlinde kabul edenlerin bu ön kabulden yola çıktıkları düşünülmektedir. Ancak böyle bir adlandırmayla söz konusu terimlerin kavranması zorlaşmaktadır. Üstelik “kapalı istiârenin bu türleri yok mudur?” sorusuna da seçilen eserlerde herhangi bir cevap bulunamamıştır. Bunun cevabı ise kapalı istiârenin terşih ile yani müşebbehün bihe dair bir mülayimle oluşmasındadır. Dolayısıyla kapalı istiâre için böyle bir sınıflama düşünülse bile yalnızca “müreşşah kapalı istiâre” teriminin geçerli olacağı görülür. Diğer taraftan Bilgegil’in bu istiâre türlerini “tarafların mülayimlerine göre” sınıflandırmaya çalışmasına rağmen mutlak istiâreyi “mutlak musarrah” ve “mutlak meknî” terimleriyle anlatması da eleştirilmelidir. Çünkü mülayimlere göre yapılan sınıflamaya ters düşerek, terim kullanımını zora sokmaktadır.

Sonuç olarak ele alınan on bir eserde teşbih ve istiârenin tanım ya da tasnifleri hakkında çok büyük fikir ayrılıklarına rastlanmamıştır. Diğer bir ifadeyle belâgat alanında yeni bir şey üretmenin zorluğunu gören yazarlar, birbirlerini adeta taklit eden şekli tanım ve değerlendirmeleri sürdürmüşlerdir. Ancak bu noktada Recâzâde ve Reşîd’in eserleri diğer

⁷ Muhatap, bu üç örnekte de istiâre olduğunu bilmelidir.

belâgat kitaplarından ayrılmaktadır. Çünkü Recâzâde, eserinin “hâtime”sinde de ifade ettiği üzere Türkçe için Arapça ve Farsça’ya karşı sistemli bir edebiyat teorisi kitabı hazırlama amacı gütmektedir ve bunu Batı’yı örnek alarak yapmak istemiştir. Reşîd ise klâsik belâgat sınıflandırmasının içeriğini değiştirmiş ve kendisine göre gereksiz olan tasnifleri eserine almayarak eleştirel bir bakış açısına sahip olduğunu da göstermiştir.

Bu türden çabalar, Yetiş’in de belirttiği gibi başka edebiyatların belâgat kitaplarına harfî harfine bağlı kalmak yerine Türk edebiyatının ve dilinin doğrudan doğruya kendi içinden çıkarılmış eserlere ihtiyaç duyulduğunu göstermektedir (1989:210). Günümüzde de sanatçının hayal dünyasını ya da anlatmak istediği realiteyi sunan iki önemli araçtan teşbîh ve istiârenin daha iyi anlaşılmasını sağlayacak bir çalışmanın eksikliği hissedilmektedir. Bu türden bir eksikliğin yalnızca söz konusu iki anlatım aracına has olmadığı diğer söz sanatlarına dair yazılan makaleler aracılığıyla da söylenebilir.

KAYNAKÇA

- Mütercim Âsım Efendi (1305), *El-Okyânüsü'l-Basît Fî Tercemeti'l- Kâmüsi'l-Muhît*. C.2,3, İstanbul.
- Muallim Naci (1995), *Lugat-ı Naci*, Çağrı Yayınları, İstanbul.
- Şemseddin Sami (1998), *Kâmûs-ı Türkî*. 1. Baskı, Alfa Yayınevi, İstanbul.
- Ahmed Hamdî (1293), *Belâgat-ı Lisân-ı 'Osmânî*, Matbaa-i Amire, İstanbul.
- BİLGEGİL, Kaya (1989), *Edebiyat Bilgi ve Teorileri-Belâgat*. İkinci Baskı, Enderun Kitabevi, İstanbul.
- CUMBUR, Müjgân (1990), Prof. Dr. Ali Nihad Tarlan’ın Makalelerinden Seçmeler, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara.
- DEVELLİOĞLU, Ferit (2000), *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lugat*, 17. Baskı. Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara.
- İsmail Ankaravî (1284), *Miftâhü'l-Belâğa ve Mısbâhü'l-Fesâha*, Tasvîr-i Efkâr Matbaası, İstanbul.
- KARABEY, Turgut ve Mehmet Atalay (2000), *Ahmed Cevdet Paşa-Belâgat-ı Osmâniye*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- KARTAL, Ahmet (2007), “Türk Edebiyatında Belâgat Çalışmaları ve ‘Tezâd ve ‘Telmîh’ Sanatlarına Eleştirel Bir Bakış”, *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.16, S.1, s.413-428.
- KARTAL, Ahmet (2011), “İstiâre Sanatına Eleştirel Bir Bakış”. *Şiraz’dan İstanbul’a Türk-Fars Kültür Coğrafyası Üzerine Araştırmalar*, Gözden Geçirilmiş ve Genişletilmiş 2. Baskı, Kurtuba Kitap, İstanbul.

- KILIÇ, Hulusi (1992), “Belâgat”, *İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yay., C.5, s.381-383.
- KÜÇÜK, Sabahattin (1994), *Bâkî Dîvânı Tenkitli Basım*, Atatürk, Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 601, Ankara.
- Mehmed Nüzhet (1286), *Mugni'l-Küttâb*, İstanbul.
- Mehmed Rif'at (1308), *Mecâmi'ü'l-Edeb*, Kasbar Matbaası, Dersa'âdet.
- [OLGUN], Tâhirü'l-Mevlevî (1994), *Edebiyat Lügati*, (Yay.Haz.: Kemal Edip Kürkçüoğlu), Enderun Kitabevi, İstanbul.
- Recâizâde Mahmûd Ekrem (1299), *Ta'lim-i Edebiyât*, Mihrân Matbaası, İstanbul.
- SARAÇ, M. A. Yekta (2007), “Klasik Edebiyat Bilgisi”. *Türk Edebiyatı Tarihi*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., C.1, s. 346-360.
- Selîm Sâbit (1302), *Mi'yârü'l-Kelâm*, Matbaa-i Osmaniyye, İstanbul.
- Süleymân Paşa (1289), *Mebâni'l-İnşâ*. 1. Cilt. Mekteb-i Fünûn-ı Harbiyye-i Şâhâne Matbaası, İstanbul.
- ŞENSOY, Sedat (2002), “Belâgat Geleneğinde Akli Mecâz Tartışmaları”, *İslam Araştırmaları Dergisi*, Sayı 8, s.1-37.
- ŞÜKÛN, Ziya (1996), *Farsça Türkçe Lugat (Gencine-i Güftar Ferheng-i Ziya)*, MEB Yay., İstanbul.
- TANSEL, Fevziye Abdullah, “Süleyman Hüsnü Paşa ile Namık Kemal'in Münasebat ve Muhaberatı”, *Türkiyat Mecmuası*, 1954, c. XI, s. 131-152.
- TULUM, Mertol (2013), *Osmanlı Türkçesi Büyük El Sözlüğü*, Kapı Yayınları, İstanbul.
- YANIK, Nevzat H., Mustafa Kılıçlı, M. Sadi. Çöğenli. (Tarih yok.), *Hatîb El-Kazvînî.Telhîs ve Tercümesi. Kur'ân'ın Eşsiz Belâgati*, Huzur Yayın Dağıtım, İstanbul.
- YETİŞ, Kâzım (1989), “Yenileşme Devri Türk Edebiyatında Milli Rhetorique Meselesi”, *Türk Dili Araştırma Yıllığı Belleten 1985*, s.199-210.
- YETİŞ, Kâzım (1992/1), “Belâgat, Rhétorique ve Edebiyat Nazariyesi Sahasında Türkçe Neşredilmiş Kitapların Açıklamalı Bibliyografyası”, *Türk Dili Araştırma Yıllığı Belleten 1987*, s.367-406.
- YETİŞ, Kâzım (1992/2), “Belâgat-Türk Edebiyatı”, *İslâm Ansiklopedisi*. TDV Yay., C.5, s.384-387.
- YETİŞ, Kâzım (1996), *Talim-i Edebiyat'ın Retorik ve Edebiyat Nazariyatı Sâhasında Getirdiği Yenilikler*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara.